

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

ГРОЗИЦЬКА Тетяна Юліївна

УДК 321.7.001(73)

**ТЕОРІЇ ДЕМОКРАТІЇ
В СУЧАСНІЙ АМЕРИКАНСЬКІЙ ПОЛІТИЧНІЙ
НАУЦІ**

Спеціальність 23.00.01 – теорія та історія політичної науки

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук**

Одеса – 2000

Дисертацією є рукопис.
Робота виконана в Одеському державному університеті
ім. І. І. Мечникова Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, професор
Ануфрієв Лев Олександрович,
Одеський державний університет
ім. І. І. Мечникова,
завідувач кафедри політології.

Офіційні опоненти:

доктор філософських наук, професор
Чердниченко Анатолій Павлович,
Одеська державна академія харчових технологій,
завідувач кафедри політичної соціології і права;

кандидат політичних наук **Саханенко Сергій Єгорович**,
Одеська філія Української Академії державного управління
при Президентові України, старший викладач кафедри
соціально-політичних наук.

Провідна установа:

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
кафедра політології, Міністерство освіти і науки України,
м. Київ.

Захист відбудеться "13" вересня 2000 р. о 14 годині на
засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській
національній юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "12" серпня 2000 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

 Дудченко В. В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Процес демократизації набуває все більш глобального характеру. На політичній карті світу час від часу з'являються країни, що прагнуть отримати статус демократичних. В цілому можна констатувати, що головна тенденція світового розвитку полягає в русі до демократії як оптимальної форми організації суспільства.

Розширення меж дії демократії, поява нових її варіацій потребують створення стратегій та інструментарію демократичних перетворень. Задля цього необхідно критично проаналізувати вже існуючі уявлення щодо такого феномену, як демократія; виявити, наскільки адекватно вони відображають стан сучасних демократичних суспільств; визначити можливості їх використання як системи критеріїв для країн, що демократизуються.

Визнаючи той факт, що український народ повинен будувати демократичне суспільство, враховуючи свої національні особливості, необхідно брати до уваги й те, що кожна демократична модель містить наднаціональні елементи.

Протягом ХХ століття американська політична наука посіла провідне місце у світі в галузі розробок проблем, пов'язаних з демократією. Американські вчені-політологи створили велику кількість теорій і концепцій, за допомогою яких вони намагалися проаналізувати стан демократії в різних країнах. Незважаючи на той факт, що було опубліковано чимало наукових праць, в яких піддавались аналізу сучасні американські теорії демократії, рівень вивченості останніх можна визначити як недостатній. По-перше, велика кількість праць, написаних американськими вченими і присвячених дослідженню проблем демократії, залишилася поза увагою критиків. По-друге, існуючі оцінки не завжди адекватно розкривають сутність зазначених теорій. Виходячи з цього, актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу здобутків американської політичної науки щодо демократії, їх теоретичного переосмислення з урахуванням нових політичних умов.

Дисертація виконана в рамках науково-дослідницької теми Інституту соціальних наук Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова "Політична діяльність у демократичному суспільстві" (номер державної реєстрації – 0191002015). У роботі досліджується взаємозв'язок між типом демократичного суспільства і відповідними йому формами політичної діяльності.

Дисертантка є учасницею українсько-канадського проекту “Демократична освіта”, який здійснюється за підтримки Уряду Канади спільно з Міністерством освіти і науки України, пройшла стажування в Центрі вивчення демократії канадського університету Квінз. Матеріали і висновки дослідження були використані при розробці загальноосвітнього курсу “Громадянство і демократія” в межах цього проекту.

Метою даної роботи є розробка концептуальної моделі демократії на основі критичного аналізу сучасних американських теорій демократії. Для цього необхідно реалізувати такі наукові задачі:

- дослідити історію формування і розвитку сучасної американської політичної думки щодо демократії;
- проаналізувати закономірності становлення американських теорій демократії у ХХ столітті;
- визначити теоретико-методологічні та конкретно-історичні передумови, що лежать в основі досліджуваних теорій;
- з'ясувати зміст і характер основних напрямків досліджень в американській політичній науці щодо демократії;
- створити нову класифікацію сучасних американських теорій демократії, що адекватно відповідатиме сутності даних теорій;
- виявити загальну теорію демократії, яка б охоплювала всі сфери буття демократичного суспільства;
- розробити рекомендації щодо можливостей використання проаналізованих теорій як інструменту демократизації в Україні.

Об'єктом даного дисертаційного дослідження визначено демократію як багатогранне політичне явище, а предметом – сучасні американські теорії демократії та закономірності їх розвитку.

Для досягнення поставленої мети дисертантка використовувала системний підхід, який був адаптований для аналізу теорій демократії. На основі сучасних американських теорій демократії, кожна з яких висвітлює лише окремі аспекти політичної практики демократичних країн, дисертантка реконструювала комплексне уявлення щодо демократії. При цьому в єдину систему були об'єднані різні теорії демократії (навіть ті, які вважалися такими, що суперечать одна одній), встановлено взаємозв'язки між окремими їх елементами, відновлено втрачені аспекти демократії, визначено ієрархію різних рівнів системи.

За допомогою порівняльного аналізу дисертантка створила нову класифікацію сучасних американських теорій демократії.

Застосування даного методу дало можливість виявити спільні риси в наукових поглядах різних авторів і на основі цього згрупувати їх.

При написанні дисертації також використано філософські методи дослідження (індукції і дедукції) та конкретно-історичний підхід. За допомогою методів індукції і дедукції ми співвіднесли теорії демократії і політичну практику в Україні на сучасному етапі. В результаті ми виявили, наскільки рівень демократії в Україні відповідає основним демократичним принципам, що знайшли своє теоретичне обґрунтування. Встановлено також, в якій мірі проаналізовані теорії демократії можуть бути використані як інструмент демократичних перетворень в Україні. На основі конкретно-історичного підходу дисертантка дослідила ті події і обставини, що зумовили виникнення тієї чи іншої теорії демократії.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертаційна робота є першим політологічним дослідженням, в якому здійснено комплексний аналіз сучасних американських теорій демократії. При цьому:

- до політологічного аналізу залучено оригінальні праці американських дослідників, раніше не використовувані у вітчизняній політичній науці (переклад цих праць здійснений дисертанткою особисто);

- розкриті та проаналізовані наукові погляди провідних теоретиків демократії в американській політичній науці, їх еволюція в контексті міжнародної політичної ситуації протягом ХХ ст.;

- запропонована нова класифікація сучасних американських теорій демократії, яка більш адекватно відображає їх сутність і місце в американській політології;

- створена концептуальна модель демократії, яку можна розглядати як проєкцію універсальної теорії демократії та основу для побудови української демократичної моделі.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дисертантка запропонувала низку рекомендацій щодо реформування політичних інститутів і політичних відносин в сучасній Україні. Такі рекомендації були вироблені на основі критичного аналізу американських теорій демократії та з урахуванням специфіки українських політичних реалій. Так, дисертація містить декілька моделей коаліційних урядів, які могли б бути реалізовані в Україні. Надаються також рекомендації щодо врегулювання конфліктів між Президентом, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів;

пропонуються механізми підвищення політичної відповідальності владних структур та встановлення постійного взаємозв'язку між владою і суспільством.

Дисертація становить певний етап у розвитку теорій демократії, на якому була розроблена універсальна модель демократії. Дана модель може використовуватися як система критеріїв для аналізу рівня демократичності того чи іншого політичного режиму та як інструмент політичних перетворень у країнах, що демократизуються. Вона також може слугувати основою для створення оптимальної моделі демократії для України.

Матеріали і висновки дослідження можуть бути використані при викладанні основ демократії у вищій і середній школі, а також при написанні узагальнюючих праць з історії та теорії демократії, при підготовці курсів лекцій та навчальних посібників.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на регіональній науково-практичній конференції “Сучасна етнокультурна та етнополітична ситуація на Півдні України і актуальні проблеми державного управління” (Одеса, грудень 1996 р.), регіональній науково-практичній конференції “Демократична Україна: сьогодні і в майбутньому” (Одеса, березень 1998 р.), Міжнародній науковій конференції “Права людини в сучасній Україні” (Одеса, вересень 1999 р.), Міжнародній науковій конференції “Духовне відродження – основа стратегії сталого розвитку України” (Львів, грудень 1999 р.), Міжнародних політологічних школах (Мієрки, Польща, липень-серпень 1995 р., липень-серпень 1996 р.; Одеса, червень 1997 р.; Пушча-озерна, Київ, червень-липень 1998 р.). Розділи дисертації та дисертація неодноразово обговорювалися на засіданнях кафедри політології Інституту соціальних наук Одеського державного університету ім. І. І. Мечникова і в цілому одержали позитивну оцінку.

Основні результати дослідження опубліковані у трьох статтях в наукових виданнях (одна – у науковому журналі, дві – у збірниках наукових праць), що визнані ВАК України фаховими з політології, а також у шести публікаціях в інших наукових виданнях та матеріалах міжнародних і регіональних науково-практичних конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, трьох розділів, висновків (158 с.), списку використаних літературних джерел (87 найменувань).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано об'єкт, предмет, мету й задачі роботи, охарактеризовано методологічну й методичну базу, описано наукову новизну, практичне значення та форми апробації результатів дисертації.

У першому розділі “До історії вивчення сучасних американських теорій демократії” розглянуто найвідоміші дослідження за темою дисертації.

Першою науковою працею, в якій було надано виражену оцінку західних теорій демократії у XX столітті, стала монографія американського вченого-політолога Пітера Бахраха “Теорія демократичного елітизму: критичний аналіз” (Бостон, 1967). Мета, яку переслідував автор цієї праці, полягала в наступному: піддати критиці погляди тих вчених, яких він ототожнив з таким напрямком у сучасній західній політичній науці, як демократичний елітизм, і на тлі цієї критики репрезентувати свою, більш досконалу, теорію демократичного елітизму. Вихідним моментом зазначеної монографії стала проблема відокремлення елітарної теорії від демократичної. Бахрах вважав недостатніми загальноприйняті визначення, згідно з якими елітизм сприймався як правління меншості, а демократія – як правління народу. Спільним для елітарної і демократичної теорій, на думку цього вченого, є визнання того факту, що основною метою будь-якого правління являється збереження й захист інтересів суспільства. Відмінність криється в тому, що зазначені теорії по-різному інтерпретують інтереси суспільства і роль, яку повинні відігравати правлячі структури для захисту цих інтересів. Але шлях, що його обрав Бахрах, не міг привести його до поставленої мети. За переконанням дисертантки, для того, щоб створити теорію демократичного елітизму, треба зосередити увагу не на розмежуванні елітизму і демократії, а на їх поєднанні. Критерії, запропоновані Бахрахом для характеристики спільності й розбіжності між елітарною і демократичною теоріями, не є чіткими. Так, ідея збереження і захисту інтересів суспільства експлуатується багатьма суспільними теоріями і тому не може слугувати визначальним елементом спільності між елітизмом і демократією. А основною рисою відмінності між цими двома напрямками, на наш погляд, є наступні моменти: елітизм обстоює

точку зору, що еліти повинні впливати на суспільство значно більшою мірою, ніж суспільство на еліти; демократична ж теорія наголошує на підпорядкованості еліти суспільству.

Однією з найважливіших проблем, яку Бахрах порушує, але не приділяє їй належної уваги, є пошуки загальної теорії демократії у ХХ столітті. За переконанням цього вченого, така теорія вже існує. Вона акумулює погляди провідних вчених, які опрацьовують питання демократії, і відбиває основні напрямки сучасної соціальної науки. Ця теорія є більш пояснювальною, ніж нормативною. Головна її функція полягає в тому, щоб роз'яснювати, як діє демократична система. Складається вона з таких елементів, як діяльність державних структур, процес прийняття рішень політичними елітами, ідеологія лібералізму та дилема протиріччя між недовірою та довірою громадян до влади. Проте Бахраху не вдалося в повному обсязі реалізувати свою спробу пошуку сучасної універсальної теорії демократії. Запропонована ним так звана “загальна теорія” насправді дуже обмежена за своєю суттю і являє собою лише еkleктику різних поглядів та напрямків політичної науки. Теорія вимагає наявності взаємозв'язку між окремими елементами. У “загальній теорії” Бахраха такий взаємозв'язок відсутній. Дисертантка не поділяє точку зору Бахраха стосовно того, що універсальна теорія демократії може бути пояснювальною. За нашим переконанням, вона повинна становити систему норм або критеріїв, за якими кожен демократичний режим “звірятиме” міру своєї демократичності.

Бахрах проаналізував погляди таких вчених, як Г. Моска, В. Парето та Й. Шумпетер. З останніх лише Шумпетер репрезентує американську політичну науку. Головною заслугою Шумпетера, за оцінками Бахраха, є те, що він максимально зблизив елітизм і демократію. Це дозволило класифікувати його теорію як демократичний елітизм. Проте дисертантка наполягає на тому, що теорія демократії Шумпетера – це новий напрямок в історії демократичної теорії, який повністю не співпадає ані з елітарною теорією демократії, ані з теорією демократичного елітизму.

Однією з найвідоміших на Заході робіт, присвячених аналізу сучасних теорій демократії, є монографія американської дослідниці Керол Пейтмен “Участь і демократична теорія” (Кембрідж, 1970). Пейтмен піддала критиці академічну політичну науку за те, що вона не намагалася утримати партисипаторну теорію в контексті фактів

сучасного політичного життя. Провал спроб відродити основні поняття класичної теорії у XX ст. призвів до того, що вчені, які займалися вивченням ранніх і сучасних уявлень про демократію, намагалися уникати такої категорії, як центральна роль участі. В результаті ранні й сучасні теорії демократії виявилися недостатньо проаналізованими. Американська дослідниця поставила собі за мету виправити цей недолік і присвятити свою працю саме вивченню категорії участі в теоріях демократії. У її монографії отримали репрезентацію погляди таких вчених, як Дж. Коул, Й. Шумпетер, Б. Берелсон, Р. Даль, Дж. Сарторі та Г. Екстейн.

Американська дослідниця практично погоджується з Коулом, що промислові підприємства є найкращим середовищем для посилення участі громадян, і прогнозує, що в майбутньому слід очікувати широкого розповсюдження участі громадян саме на цьому рівні. Теорія демократії Шумпетера, за оцінкою Пейтмен, більш адекватно відображала існуючу дійсність політичного життя і водночас зберігала багато з того, що традиційно було прийнято розуміти під демократією. Спільною рисою для теорій Берелсона, Далья, Сарторі та Екстейна є те, що останні розуміють демократію в межах функціонуючої політичної системи. У результаті свого дослідження Пейтмен робить категоричний висновок: демократична теорія у XX ст. перероджується в антидемократичну; вона більше не сконцентрована на участі пересічної людини або на такій першочерговій функції демократичної політичної системи, як формування політичних якостей пересічного індивіда.

Найфундаментальнішою працею, присвяченою характеристиці західної політичної думки стосовно демократії, на сьогоднішній день залишається монографія Девіда Хелда "Моделі демократії" (Стенфорд, 1996). Стан західної політичної науки в першій половині XX ст. Хелд протиставляє тим політичним уявленням, що панували в XIX столітті. Ліберали і радикали XIX століття, такі як Джон Стюарт Мілль і Карл Маркс, висловлювали оптимістичні і прогресивні погляди відносно історичного розвитку. На противагу їм вчені на початку XX століття набагато песимістичніше ставилися до перспектив демократичного правління. Вони піддали сумніву можливість реалізації демократії в умовах технічно розвинутої цивілізації. До таких песимістів Хелд відносить Макса Вебера і Йозефа Шумпетера. Їхні погляди він визначає як компетативний елітизм (competitive elitism), тобто теорію, в основі якої лежить

змагання між елітами. Компетативний елітизм є варіацією елітарної теорії демократії. Зазначені вчені, за характеристикою Хелда, створили таку теорію демократії, в якій залишається дуже мало місця для демократичної участі та індивідуального розвитку. Теорію демократії Шумпетера Хелд не вважав абсолютно новим етапом у розвитку політичної науки. Головна заслуга Шумпетера полягала в тому, що він лише пояснив, як насправді функціонує демократія.

Елітарній теорії демократії Хелд протиставляє плюралістичну теорію демократії, яку він розглядає на прикладі праць Д. Трумена і Р. Даля. Плюралісти, на відміну від елітаристів, заперечували неминучість концентрації влади в руках політичної еліти і обстоювали наявність багатьох центрів влади.

Американські теорії демократії привертали увагу також вітчизняних дослідників. У колишньому СРСР була опублікована низка наукових досліджень, присвячених проблемі дисертаційної роботи. Незважаючи на ідеологічну заангажованість, що було неминучим у ті часи, ці дослідження містили чимало важливої інформації щодо стану вивченості демократії в політичній науці США. В працях Г. Х. Шахназарова, А. А. Федосеева, С. А. Єгорова значна увага приділяється вивченню біхейвіористського підходу в американській політології, з яким співвідносяться погляди таких теоретиків демократії, як А. Бентлі, Д. Трумен, П. Лазарсфелд, Б. Берелсон, Р. Даль. Проте ототожнення цих вчених лише з біхейвіоризмом призводить до штучного спрощення їх наукових поглядів. У межах біхейвіористського підходу виділяються дві основні теорії демократії – плюралістична й елітарна. Однак на сьогоднішній день плюралістична й елітарна теорії демократії практично не існують у “чистому” вигляді. У монографіях А. І. Ковлера на основі праць А. Лейпхарта дається стисла характеристика вестмінстерської і консенсусної моделей демократії.

За роки незалежності в Україні не було створено спеціальних наукових праць, присвячених темі даного дисертаційного дослідження. Але окремі її аспекти знайшли своє відображення в роботах українських науковців Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, О. І. Семківа, Б. Л. Кухти. У працях зазначених вчених охарактеризовані наукові погляди американських теоретиків демократії Р. Даля, С. Ліпсета, Г. Алмонда, С. Верби, Дж. Сарторі, Й. Шумпетера. Проте спільним недоліком досліджень як радянських, так і українських вчених було те, що в них лише відтворювались та

класифікація американських теорій демократії і ті підходи до вивчення проблем демократії, які вже міцно затвердились у західній політології. Не ставилося за мету по-новому визначити місце теорій демократії в американській політичній науці.

Узагальнюючи оцінки західних і вітчизняних вчених щодо сучасних американських теорій демократії, варто зробити висновок про необхідність їх нового переосмислення. Зазначені теорії потребують нової класифікації, яка б адекватніше відображала їх сутність і місце в сучасній американській політичній науці.

У другому розділі “Елітарна, плюралістична та партисипаторна теорії демократії” досліджуються ті теорії демократії, в яких центральне місце посіли проблеми політичної участі, розподілу влади та процесу прийняття політичних рішень.

На основі вивчення праць Арістотеля, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Дж.-С. Мілля дисертантка реконструювала класичну теорію демократії, яка домінувала в західній суспільній думці до кінця XIX ст. Сутність цієї теорії полягала в тому, що політична участь розглядалась як механізм самовдосконалення громадян.

На початку XX ст. класична теорія демократії була визнана такою, що не відповідає існуючій політичній практиці. Ревізія класичної доктрини призвела до виникнення трьох нових теорій демократії – елітарної, плюралістичної та партисипаторної.

Основи елітарної теорії демократії були закладені у працях таких вчених, як Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс та М. Вебер. Вважалося, що вперше своє теоретико-методологічне обґрунтування елітарна теорія демократії отримала в монографії американського економіста Й. Шумпетера “Капіталізм, соціалізм і демократія”. Проте дисертантка спробувала довести, що Шумпетер відкрив новий напрямок в історії теорій демократії, а саме – інституційно-процесуальний. У межах цього нового напрямку саму теорію демократії автора “Капіталізму...” ми визначили як електорально-елітарну. При цьому дисертантка керувалася наступними аргументами: отождолення поглядів Шумпетера щодо демократії лише з елітарною теорією демократії або її варіаціями призводить до штучного спрощення нової теорії демократії цього вченого; звузивши межі дії демократії, автор “Капіталізму...” визначив останню як інституційний устрій для прийняття політичних рішень; перенісши функціонування демократії з “низів” у “верхи”, Шумпетер основною рисою цієї форми правління вважав боротьбу політичних

лідерів за голоси виборців, а центральним інститутом – вибори. Розуміння демократії в межах процесу прийняття рішень було сприйнято багатьма вченими, які досліджували проблеми демократії у ХХ ст.

До інституційно-процесуального напрямку ми також віднесли й видатного теоретика демократії Р. Даля, який вважався представником плюралістичної теорії демократії. Підставою для нашого висновку слугував той факт, що центральним моментом його наукових поглядів є процедурний аспект демократії. Але, на відміну від Шумпетера, Даль розглядав процес прийняття рішень не тільки на рівні державних структур, а й на рівні різноманітних асоціацій. Особливий внесок цього американського вченого у розвиток сучасної теорії демократії полягає в тому, що він детально розробив етапи і критерії процесу прийняття рішень, створивши універсальну теорію демократичного процесу. Якщо Шумпетер шляхом зосередження демократії в межах процедурних аспектів намагався максимально обмежити політичну участь пересічних громадян, то теорія демократичного процесу Даля, навпаки, спрямована на розширення політичної участі і залучення до процесу прийняття рішень громадян на всіх рівнях. Враховуючи всі ці моменти, дисертантка класифікувала наукові погляди Даля як партисипаторно-плюралістичну теорію в межах інституційно-процесуального напрямку.

Багато спільного є між теоріями Дж. Коула і П. Бахраха. Головне, що об'єднує цих вчених, – це відокремлення демократії від системи представницьких інститутів. Демократія реалізується громадянами шляхом самоврядування на рівні місцевих асоціацій. Виходячи з цього, ми визначили наукові погляди Коула і Бахраха як автономно-партисипаторну теорію демократії.

Зовсім інший розвиток категорія участі отримала в теорії Б. Барбера. Політична участь громадян, за теорією цього вченого, є невід'ємною характеристикою сучасної демократії. Вона відіграє роль механізму трансформації приватних інтересів у суспільні. Результатом цієї трансформації має стати створення публічної сфери, де буде відбуватися постійний публічний діалог між різними суб'єктами політичного процесу. При цьому основними суб'єктами публічного діалогу є політично активні, вільні громадяни. На наш погляд, теорію демократії Барбера можна класифікувати як публічно-партисипаторну.

Т. Дай і Х. Зіглер обстоювали точку зору, згідно з якою еліти в сучасних демократичних країнах є більш демократичними, ніж маси, і тому саме елітам належить функція збереження демократичних цінностей. Еліти відіграють вирішальну роль у процесі формування політичних рішень. Вплив пересічних громадян на політику, практично, зводиться до нуля. Вибори зазначені політологи характеризують як символічний захід, який допомагає прив'язати маси до встановленого порядку шляхом створення відчуття, що вони виконують якусь роль. На виборах обираються посадові особи, а не політика. Отже, Дай і Зіглер намагалися максимально відокремити демократичні еліти від решти суспільства, що дало нам змогу ототожнити їх версію демократії з консервативно-елітарною теорією демократії.

В результаті проведеного наукового аналізу дисертантка встановила, що ніша під назвою "демократичний елітизм", з яким себе співвідносили П. Бахрах, Т. Дай і Х. Зіглер, залишається вільною. Демократичний елітизм повинен складатися з двох частин: відкритої еліти, представники якої віддані демократичним цінностям, та ефективних механізмів контролю демократичної еліти з боку громадян. Жодна з проаналізованих у даному дослідженні праць не відповідає цим характеристикам.

На основі здійсненого у другому розділі аналізу праць американських вчених дисертантка розробила низку рекомендацій щодо України. Однією з першочергових задач, що стоїть перед українським суспільством, є формування професійної демократичної еліти. Шляхом для створення такої еліти в Україні могло б стати об'єднання основних політичних сил у широку коаліцію і розробка цією коаліцією спільної демократичної платформи. Нерозвиненість інститутів громадянського суспільства на сучасному етапі політичного розвитку України має компенсуватися частішим використанням таких форм прямої демократії, як референдум і плебісцит. Постійні опитування громадської думки повинні стати тим інструментом, що забезпечить відкритий діалог між представниками влади і рештою суспільства. В цілому політична ситуація в Україні вимагає посилення впливу з боку громадян на процес прийняття рішень державними структурами і, як наслідок цього, підвищення ступеня політичної відповідальності останніх.

Таким чином, було доведено невідповідність проаналізованих теорій існуючій класифікації. Можна зробити висновок, що в

сучасних американських теоріях демократії мають місце досить суперечливі оцінки щодо політичної участі громадян і розподілу влади у демократичному суспільстві. Розбіжності між вченими коливаються у діапазоні від максимального обмеження політичної участі громадян і передавання усієї ініціативи виключно політичній еліті до спроб залучити громадян у процес ухвалення рішень на всіх рівнях. Проте інтерпретація демократії в межах процесу прийняття рішень стала тією ланкою, що об'єднала різні за своїм спрямуванням теорії демократії у ХХ ст.

У третьому розділі “Теорії стабільної демократії” досліджуються ті теорії демократії, в яких основна увага приділяється проблемам стабільності сучасних демократичних режимів. Зазначені теорії ми розподілили на чотири групи: системно-функціональну теорію демократії (Б. Берелсон, П. Лазарсфелд, В. Макфі, Дж. Сарторі, І. Екстейн); консенсусно-інституційну теорію демократії (А. Лейпхарт, П. Шміттер, Т. Карл); культурно-функціональну теорію демократії (Г. Алмонд, С. Верба, С. Ліпсет); інституційно-функціональну теорію демократії (Дж. Лінз, Д. Горовіц).

На відміну від класичної доктрини, яка зосереджувалась на діяльності окремого індивіда, представники системно-функціональної теорії розглядали демократію в межах функціонуючої політичної системи. Політична система виконує суперечливі функції, працюючи при цьому цілком задовільно. Це можливо завдяки тому, що політичні якості і політичні позиції розподіляються в суспільстві нерівномірно, надаючи системі рухливості. Водночас вони зрівноважують і компенсують одні одних. Основним чинником стабільності демократичної політичної системи виступає баланс між вузькою купкою політично активних громадян і великими групами громадян, які не виявляють інтересу до політики.

Широкий консенсус політичних сил відіграє роль головного чинника демократичної стабільності в консенсусно-інституційній теорії демократії. У працях Лейпхарта зазначений консенсус інституалізується шляхом створення коаліційних урядів, принципу пропорційності, гарантованого представництва меншостей у виконавчих і представницьких органах влади та надання їм права вето з питань, що безпосередньо зачіпають їх інтереси.

Представники культурно-функціональної теорії демократії стверджують, що вирішальним чинником, що сприяє стабільності демократії, є культурний. Алмонд і Верба розробили модель

політичної культури, в умовах якої функціонують стабільні демократичні режими. Проте недоліком такого підходу є те, що останній зумовлює деяку приреченість стабільної демократії. Культура, і політична культура зокрема, формуються протягом тривалого історичного розвитку. Свою стабілізуючу роль вони можуть виконувати в суспільствах з міцними демократичними традиціями. У країнах же, що демократизуються, основою демократичної стабільності виступають політичні інститути. За переконанням дисертантки, демократизація політичних інститутів має сприяти створенню моделі політичної культури, яка буде підтримувати стабільність демократії.

Лінз і Горовітц доводять, що стабільність демократії обумовлена правильно вибраною формою правління. Парламентська форма правління є більш прийнятною для країн, що мають глибокі політичні, етнічні протиріччя і велику кількість політичних партій. Президентська форма правління, як правило, успішно функціонує у відносно гомогенному суспільстві. При цьому президент повинен належати до впливової політичної партії, що має міцні позиції в суспільстві і потужну фракцію в парламенті.

Беручи до уваги деякі з доводів, запропонованих Лейпхартом, Шміттером, Карлом, Лінзем та Горовітцем, і враховуючи українські політичні реалії, можна запропонувати низку рекомендацій стосовно демократичного реформування політичних інститутів в Україні. Як вважає дисертантка, першочерговою задачею для України на сучасному етапі є досягнення загального консенсусу між різними політичними силами. У даному науковому дослідженні запропоновано декілька моделей, у межах яких такого консенсусу можна досягти. Одна з них припускає створення тимчасової великої коаліції (до виходу України з політичної та соціально-економічної кризи). Таку коаліцію можна сформувати, не вносячи змін до Конституції. До складу коаліції повинні вийти Президент, Прем'єр-міністр, лідери парламентських фракцій. Рішення в межах цієї коаліції мають прийматися кваліфікованою більшістю. Після того, як рішення буде прийняте, ті члени коаліції, які за нього не голосували, повинні визнати його обов'язковим до виконання. Згідно з іншою моделлю, Кабінет Міністрів формується спільно Президентом і Парламентом. Ця модель може бути реалізована двома шляхами: Верховна Рада затверджує не тільки кандидатуру Прем'єр-міністра, а й весь склад вищого виконавчого органу влади;

половина складу Кабінету Міністрів призначається Президентом, а половина – Верховною Радою. І в першому, і в другому випадках Кабінет Міністрів відправляється у відставку за взаємною згодою між Президентом і Парламентом. Дана модель, з одного боку, посилить роль Верховної Ради у політичному процесі; по-друге, зміцнить позиції Кабінету Міністрів; і, врешті-решт, підвищить довіру до виконавчої влади з боку законодавчої.

Таким чином, питання стабільності демократії посідають значне місце в сучасній американській політичній науці. Проте привертає увагу той факт, що американськими політологами не були вироблені єдині стандарти щодо розуміння сутності демократичної стабільності та визначення її критеріїв. Як наслідок цього, стабільність демократії розглядається американськими вченими з різних точок зору, що не дає змоги чітко визначити її основні характеристики.

У висновках підбиваються підсумки авторських шукань, узагальнюються наукові погляди американських дослідників на основі нової класифікації, моделюється комплексний підхід до розуміння основного змісту сучасної демократії.

Дисертанткою з'ясовано, що загальною тенденцією для більшості американських вчених, які займалися проблемами демократії у ХХ ст., була критика класичної доктрини і, як наслідок цього, – прагнення звільнитися від усіх її постулатів. В американських теоріях демократії, що виникли на “руїнах” класичної доктрини, межі дії демократії були значно звужені. У кожній з них демократія, як правило, зводилась до дуже обмеженого кола питань. В результаті деякі її важливі аспекти залишилися поза увагою американських вчених.

Підкреслюється, що американські політологи здійснили перехід від сприйняття демократії як діяльності політично активних індивідів до визначення її як функціонуючої політичної системи. В американській політичній науці було фактично втрачено сприйняття демократії як цінності. На зміну аксіологічному підходу прийшов технократичний. Реабілітація ціннісного виміру демократії, на нашу думку, є однією з найважливіших задач сучасної політології.

Намагання звузити аспект дослідження призвели до того, що в американській політичній науці було втрачено комплексне уявлення щодо демократії. Усі спроби американських політологів у ХХ ст. створити загальну теорію демократії зазнали поразки. Враховуючи недоліки представлених у даному дослідженні теорій, на основі їх

критичного аналізу дисертантка запропонувала концептуальну модель демократії, що складається з наступних рівнів:

- культурно-аксіологічний рівень, який повинен відповідати наступним критеріям: сприйняття демократії як цінності більшістю громадян тієї чи іншої спільноти; відносно високий ступінь політичної освіченості населення, який припускає, що громадяни здійснюють свій вибір на основі знань і раціонального розрахунку. Культурно-аксіологічний рівень, з одного боку, виступає як результат взаємодії всіх інших рівнів, а з іншого боку, він безпосередньо впливає на всі інші аспекти демократії і забезпечує їм необхідний стан демократичності;

- інституційний рівень. На даному рівні відбувається процес формування політичної еліти, відданої демократичним цінностям. Серед представників еліти повинен існувати консенсус відносно основних принципів демократії. Інституційний рівень містить наступні складові елементи: форму правління (парламентську, президентську або змішану), тип партійної системи, рівень репрезентації політичних партій на всіх рівнях виконавчої влади, механізми захисту прав меншин, характер взаємодії виконавчої та законодавчої гілок влади, тип виборчої системи;

- партисипаторно-інтерактивний рівень, який охоплює всі форми політичної участі громадян. Найвищий критерій, за яким оцінюється функціонування демократії на даному рівні, – це наявність постійного діалогу між представниками владних структур і рештою суспільства. Кінцевою метою такого діалогу є досягнення високого ступеня відповідальності влади перед громадянами.

Критичний аналіз сучасних американських теорій демократії свідчить про те, що сьогодні існує потреба в розробці нових підходів, які б дозволили вивчати демократію як цілісне багатогранне явище.

Список опублікованих праць за темою дисертації

1. Грозіцька Т. Ю. Консенсусна теорія демократії: оптимальна модель для України // Нова політика. – 1998. – № 5. – С. 33-36.
2. Грозіцька Т. Ю. Елітарна теорія демократії Йозефа Шумпетера // Актуальні проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 5. – С. 179-183.
3. Грозіцька Т. Ю. Теорія поліархії Роберта Даля // Актуальні

проблеми політики. Збірник наукових праць. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6-7. – С. 372-377.

4. Грозицкая Т. Ю. Теория демократического процесса Роберта Даля и политическая ситуация в современной Украине // Юридический вестник. – 1996. – № 3. – С. 71-75.

5. Грозицкая Т. Ю. Теория и практика демократии о взаимодействии властей в государстве // Юридический вестник. – 1997. – № 4. – С. 92-94.

6. Грозицкая Т. Ю. Вопросы стабильности демократии: анализ американской политологии // Записки історичного факультету. – Одеса, 1998. – Вип. 7. – С. 157-170.

7. Грозицька Т. Ю. Консоціативна модель демократії і захист прав національних меншин: уроки для України // Погляди на перспективу гуманітарного розвитку: кризь призму української точки зору. Збірка творів з прав людини в Україні. – Одеса: Юридична література, 1999. – С. 67-70.

АНОТАЦІЯ

Грозицька Т. Ю. Теорії демократії в сучасній американській політичній науці. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія та історія політичної науки. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2000.

У дисертації на основі аналізу оригінальних праць американських дослідників розглядається становлення і розвиток теорій демократії в політичній науці США у XX ст. Зазначається, що формування нових підходів щодо вивчення демократії було обумовлене кризою класичної теорії демократії на межі XIX-XX ст. Обґрунтовується необхідність перегляду існуючих оцінок та класифікації американських теорій демократії. Пропонується авторська класифікація зазначених теорій. Робиться спроба реконструювати концептуальну модель демократії, яка б слугувала проєкцією універсальної теорії демократії. Дається низка рекомендацій щодо можливостей застосування доробку американської політичної науки в політичній практиці України.

Ключові слова: демократія, політична участь, елітарна теорія демократії, плюралістична теорія демократії, партисипаторна теорія демократії, процес прийняття політичних рішень, стабільність демократії.

АННОТАЦІЯ

Грозицкая Т. Ю. Теории демократии в современной американской политической науке. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2000.

В диссертации на основе анализа оригинальных работ американских исследователей рассматриваются становление и развитие теорий демократии в политической науке США в XX в.

Формирование новых подходов к изучению демократии было обусловлено кризисом классической теории демократии на рубеже XIX-XX вв. Ревизия основных принципов классической доктрины привела к возникновению трех новых теорий демократии – элитарной, плюралистической и партисипаторной, – которые заняли доминирующее положение в современной американской политической науке. В диссертационной работе обосновывается необходимость новых оценок и классификации тех научных исследований, которые ранее отождествлялись с перечисленными теориями. Доказывается, что в американской политологии сформировалось институционально-процессуальное направление, которое характеризуется следующими позициями: демократия сводится к процессу принятия политических решений; демократические процедуры обуславливают функционирование политических институтов. В рамках институционально-процессуального направления можно выделить электорально-элитарную (Й. Шумпетер) и партисипаторно-плюралистическую (Р. Даль) теории демократии. Различие между ними определяется уровнем политического участия граждан и сферой действия демократических процедур.

Размежевание собственно демократии, которая сводится к самоуправлению на уровне местных ассоциаций, и системы представительных институтов составило основу автономно-партисипаторной теории демократии (П. Бахрах, Дж. Коул).

В публично-партиципаторной теории демократии (Б. Барбер) основной акцент делается на активном политическом участии граждан и постоянном диалоге между различными субъектами политического процесса.

Максимального ограничения политическое участие граждан достигло в консервативно-элитарной теории демократии (Т. Дай, Х. Зиглер). Элитам отводится решающая роль в принятии политических решений.

С середины 1950-х годов американские политологи значительное внимание уделяют проблемам стабильности демократии, которая воспринимается в пределах функционирующей политической системы. В качестве основного фактора стабильности современных демократических режимов рассматривается баланс между небольшой группой политически активных граждан и остальной частью общества, которая не проявляет постоянного интереса к политике. В диссертации было выделено четыре теории стабильной демократии: системно-функциональную теорию демократии (Б. Берелсон, П. Лазарсфельд, В. Макфи, Дж. Сартори, Г. Экстейн); консенсусно-институциональную теорию демократии (А. Лейпхарт, П. Шмиттер, Т. Карл); культурно-функциональную теорию демократии (Г. Алмонд, С. Верба, С. Липсет); институционально-функциональную теорию демократии (Дж. Линз, Д. Горовитц).

Стремления сузить аспект исследования привели к тому, что в американской политической науке было утрачено комплексное представление о демократии. Американским политологам не удалось создать универсальной теории демократии. На основе критического анализа исследуемых теорий разработана авторская концептуальная модель демократии, которая включает в себя следующие уровни:

- культурно-аксиологический. Демократия на данном уровне оценивается по следующим критериям: восприятие демократии как ценности большинством граждан того или иного сообщества; относительно высокий уровень политической образованности населения, который предполагает, что граждане делают свой выбор на основе знаний и рационального расчета;

- институциональный, который включает следующие компоненты: форму правления (парламентскую, президентскую или смешанную), тип партийной системы, уровень репрезентации политических партий на всех уровнях исполнительной власти, механизмы защиты прав меньшинств, характер взаимодействия исполнительной и законодательной ветвей власти, тип избирательной системы;

- партисипаторно-интерактивный, который охватывает все формы политического участия граждан.

Дается ряд рекомендаций по применению теоретических достижений американской политологии в политической практике Украины. Обосновывается необходимость усиления политической активности украинских граждан, повышения политической ответственности представителей органов государственной власти, демократизации политической элиты. Предлагается несколько моделей реформирования взаимоотношений между Президентом, Верховной Радой и Кабинетом Министров.

Ключевые слова: демократия, политическое участие, элитарная теория демократии, плюралистическая теория демократии, партисипаторная теория демократии, процесс принятия политических решений, стабильность демократии.

THE SUMMARY

Grozitska T. Y. Theories of democracy in contemporary American political science. – Manuscript.

Thesis for a candidate of political science, speciality 23.00.01 – theory and history of political science. – Odessa National Law Academy, Odessa, 2000.

Based on the analysis of original works of American researchers, the formation and development of the theories of democracy in political science of the USA in the XX c. are considered in the dissertation. It's noticed that the creation of new approaches as to the study of democracy was caused by the crises of classical theory of democracy in the end of XIX beginning XX of c. The necessity to reconsider existing evaluations and classification of American democratic theories is proved. The author suggests her own classification of the above-mentioned theories. The attempt to reconstruct a conceptual modal of democracy which can be basic for the creation of the universal democratic theory is made. The research work suggests the number of recommendations as to the possibilities of implementation of achievements of American political science in Ukrainian political practice.

Key words: democracy, political participation, elite theory of democracy, pluralist theory of democracy, participatory theory of democracy, process of making of political decisions, stability of democracy.